

BORVENDÉG BÉLA

AZ ISMERETLEN ÉPÍTÉSZEZET

Számos jel figyelmeztet arra, hogy közvéleményünk növekvő érdeklődéssel figyelni építészetünk alakulását. Úgy tűnik — és lehet, hogy ebben az építészetünket az utóbbi néhány évben ért nem is kevés nemzetközi elismerés is szerepet játszik —, hogy ma sokkal kedvezőbbek a feltételek az építészet közüggvé tételére, mint korábban bármikor voltak. Tagadhatatlan, hogy e növekvő érdeklődés még meglehetősen esetleges, felszínen mozgó, a lényeg azonban az, hogy a közvélemény a tulajdonos felismert jogán kezdi felmérni építészeti eredményeinket és természetesen kudarcainkat is. Az *Élet és Irodalom* június 25-i számában Major Máté akadémikus felveti a kérdést: művészet-e az építészet, pontosabban: művészet-e a mai építészet. A kérdés feltétlenül jogos, mégis a válasz helyett most inkább a kérdés ki nem mondott, de nagyon lényeges második felével kívánok foglalkozni. Fogadjuk el, hogy az új építészet is művészet — természetesen igen sajátos művészet —, ám elképzelhető-e művészet közönség nélkül, virágozhat-e az építészet úgy — hogy az egyes épületekbe sűrített művészi mondanivaló „címzett ismeretlen” jelzéssel jut vissza a nagyon is szűk szakmai körökbe.

Mert lehet, hogy a közvélemény *elvben* elfogadja az építészet művészi rangját, a *gyakorlat* azonban (és ebbe sajnos a hivatalos gyakorlatot is bele kell ért-sük) nagyjából figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az építészeti alkotás *nem csupán anyagi érték, hanem anyagi és szellemi értékek egymástól elszakíthatatlan egysége*. Példák tucatjával lehetne bizonyítani, hogyan és milyen formában érvényesül ez a közömbös vagy éppen szűk látókörű, mechanikus szemlélet. Elég csupán arra utalni, hogy *gyakorlatilag* a tervező szerzői joga már a felépítés időszakában sem érvényesíthető, nem is beszélve az épület használatbavétele utáni időszakról. Magától értetődő, hogy egy vers szavait nem lehet nyomdatechnikai okokra való hivatkozással — természetesen a szerző beleegyezése nélkül — csereberélni. Ugyanígy az sem lehet kérdés, hogy szükség van-e mondjuk a gépkocsivezetést bizonyos kvalifikációhoz kötni. Építési gyakorlatunkra interpretálva ugyanezek a kérdések értetlen csodálkozáson, rosszabb esetben gyanakvó ingerültségen kívül más választ nagyon ritkán kapnak.

Talán közhelyként hat, de tény, hogy az építészeti végig kíséri az ember életét: életünk javát mesterségesen létrehozott térbeli kereteken belül éljük le. Ez a mesterséges környezet mélyrehatóan befolyásolja életformánkat, szokásainkat, visszahat fizikai és szellemi egészségünkre, magatartásunkra. Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy ha az építészeti ilyen szorosan összefügg mindennapi életünkkel, mivel magyarázható mégis a nagyfokú közömbösség vagy éppen gyanakvás, amely már a kérdés pusztá felvetését rendszerint kíséri?

A sok tényező közül talán a legdőntőbb az építészet és ezen belül a tervezés lényegének félreismerése, meg nem értése.

Az épületek igen nagy értéket reprezentáló tárgyak, sőt, használati tárgyak. Rendeltetésük az, hogy az ember különféle tevékenységei számára tartósan védett tereket biztosítsanak. Az épületeket általában bizonyos konkrét tevékenységek befogadására hozzák létre. Maguk a tevékenységek azonban nem állandóak, hanem — éppen napjainkban — nagyon is gyorsan változnak, bővülnek, bonyolultabbá válnak; így könnyen előfordulhat, hogy az épület és funkcionális tartalma között ellentmondás adódik. Ha valaki kihizza a ruháját — ez is gyakran előfordul napjainkban —, nyilván újat kell vásároljon. Az épület azonban túlságosan is drága, értékes használati tárgy, tehát szó sem lehet arról, hogy lépten-nyomon újjal cseréljük ki. Általában azt mondhatjuk tehát, hogy az örökölt mesterséges környezet és a vele szemben támasztott igények között tartós ellentmondással kell számolnunk. Az épületek hosszú élettartama — amely hazánkban bőven meghaladja az egy emberöltőt —, könnyen azt a látszatot kelti, hogy mesterséges kör-

nyezetünk stabil, alig változik, sőt *alig változtatható*. Az esetek nagy részében az átlagos lakó — vagy városi lakos — el sem jut magának az ellentmondásnak a felismeréséig, hanem a jelentkező nehézségeket *általában* a lakás, vagy a város szükségszerű velejáróiként fogja fel. A közvélemény hajlamos törvényszerűnek, adottságnak elfogadni a nagyvárosok zsúfoltságát, a zajt, a bűzt, sőt a fokozott szennyeződést is, holott a városrendezők nagyon jól tudják, hogy ezek a jelenségek nem a nagyváros, hanem az örökölt és valóban nehezen átalakítható térbeli keret és a megváltozott tartalom közötti ellentmondás szükségszerű kicsapódásai. Ilyen alapon a környezettel szembeni közömbösség is — és persze ez egyúttal az építészettel szembeni közömbösség is — egyik gyökere mindenestre kitapintható, hisz ugyanis a környezet nem változik, illetve alig változtatható, a bajok pedig úgy tartoznak hozzá, mint a télhez a hideg, a nyárhoz a kánikula, a reakció nyilvánvalóan az alkalmazkodás, vagy ami még rosszabb, az igénytelenség, közömbösség lesz. A nemtörődömség, igénytelenség azután rendszerint tovább növeli a bajokat, és így a kör végleg bezárul.

A mesterséges környezetet az esetek nagy részében készen kapjuk, örököljük, sőt a szó szoros értelmében beleszületünk. Szemléletünket elsősorban az a környezet alakítja és az emberek nagy része ezt fogadja el kiindulási alapként. (Milyen félelmetes érv ez az építészeti tudatformáló szerepe mellett!) Am az emberek nagy része hajlamos az értéket a személyes közvetlen közreműködés, erőfeszítés mértékével arányosan mérni. Ezért mindig kisebb a becsülete a készen kapottnak. (A kételkedőknek javasolom: nézzenek meg egy öt éve átadott állami és egy ugyanilyen idős szövetkezeti lakóházat.) Másrészt az örökölt környezet szülője lehet a konzervativizmusnak, kishitűségnek is. Kevés koncepciózus *terv* született meg úgy, hogy ne érte volna a realitás hiányának vádja, és még kevesebb az olyan *megvalósult épület*, amelyet nem kritizáltak szűk látókörűségéért — utólag.

Bármi legyen is a látszat, a mesterséges környezet mégis változik. A változás szoros összefüggésben van a társadalom mozgásával. A kapitalista társadalom például viszonylag rövid idő alatt szétrobbantotta a települések szerkezetét. A nagyipari termelésre való áttérés nyomán megindult a lakosságának a városokba való áramlása, amelyek ezt követően rohamosan növekedni kezdtek. Új épületfajták alakultak ki, a telekárak az égbe szöktek, és ez elindította a spekuláció lavináját. A legutóbb mai nagyváros — így hazai városaink is — nem más, mint a profit utáni hajszja téglába, kőbe és vasba foglalt lenyomata, a spontán, tervszerűtlen városfejlesztés eredménye. Mesterséges környezetünket lényegében még ma is ez az örökölt térbeli keret képezi. Az elavult, egészségtelen lakások lebontása, újjai, korszerűvel való pótlása hallatlan anyagi erőket és hosszú időt igényel.

A környezet nemcsak alakul, de *tudatosan alakítható is*. Ha pontosan ismerjük a funkcionális igényeket, és tisztában vagyunk a lehetőségekkel, áttörhetjük a környezet és a használat közötti örökölt ellentmondást. Ha pedig nem csak a jelen igényeit ismerjük, hanem fel tudjuk vázolni a jövőbeni fejlődés tendenciáit is, úgy olyan térbeli keretet hozhatunk létre, amely most már rugalmasságával huzamosabb időn keresztül képes követni a változó társadalom igényeit. Más szóval: megvan a lehetőség arra, hogy a mesterséges környezetet alárendeljük használójának, az embernek, a társadalomnak.

Ismeretes, hogy az ember nem csak alakítja környezetét, hanem egyúttal maga is átalakul. Amikor a környezetet alakítja, lényegében magából, korábbi tapasztalataiból visz át valamit a környezetbe, amelyben így mintegy önmagát objektíválja. Az ember olyan mértékben szabad, amilyen mértékben felismeri a ráható törvényszerűségeket, illetve, amennyiben képes ezeket a maga érdekében hasznosítani, alkalmazni. A szabadság felismerése az emberi lét egyik legmegrendítőbb élménye, amely kifejezve a cselekvésben közvetlenül részt nem vevő szemlélő számára is örömet, ösztönzést ad. A rendeltetésének tökéletesen megfelelő épület, ha belső tökéletességét szimbolikus formában vizuálisan is képes kifejezni, úgy nem csak a közvetlen használó számára, hanem a szemlélő számára is sajátos jelentőségűvé nő, hiszen végső soron a környezetén uralkodó, azt tudatosan alakító ember, társadalom tükörképévé válik. Ebben az esetben nem történt más, mint az, hogy az ember mintegy humanizálta környezetét azzal, hogy saját képére és hasonlatosságára formálta!

Íme, ez az új építészeti lényege és egyben értelme: az ember mesterséges környezetét formálni, mégpedig nem is akárhogyan, hanem az emberi igények tudományos pontosságú felmérésével, a jövő fejlődési tendenciáinak ismeretével felvértezve és e tartalom szimbolikus kifejezéséhez, művészi formába való öntéséhez szükséges intuícióval feltöltve.

Amikor a környezet tudatos alakításáról van szó, a gyakorlatban nem gondolhatunk valami korlátlan lehetőségre: tisztán kell lássuk, hogy maga a társada-

lom többszörösen is determinálja a környezetalakítás lehetőségét, módját és mértékét. Ilyen módon az építészet fejlődése, ha esetleg fáziskülönbséggel is, de mindenkor párhuzamosan halad a társadalom mozgásával, és éppen e determináltságon keresztül tükrözi kora társadalmi valóságát. A tükörkép teljes, tehát az építészetben a társadalmi valóság a maga ellentmondásaival egyetemben jelenik meg. A szocialista társadalomban megszűnnek ugyan az antagonisztikus ellentmondások, de nem az *ellentmondások általánosan*, és ezek az ellentmondások is egyértelműen kimutathatók az építészeti alkotásokban. Ebből következik az is, hogy az építészetben tükrözött ellentmondások másodlagosak, vagyis megoldásuk a tényleges ellentmondás felszámolásában rejlik.

Az építészetben belül kimutatható negatívumokat a közvélemény is általában elég jól ismeri, azonban a kényelmes és bürokratikus szemlélet nem ritkán hajlamos arra, hogy a fonák jelenségeket nagyvonalúan az építészet nyakába varrja. Ha egy új lakótelepen kevés a kommunális létesítmény, kicsi az óvodák, iskolák befogadóképessége, a problémát kényelmesebb úgy tálalni, hogy a tervezők „terveztek keveset”, mintsem bevallani azt, hogy a program, még pontosabban a vonatkozó normák csak ennyi és nem több ilyen vagy olyan létesítmény tervezését engedik meg. (Kétségtelen, hogy a kötelező normák inkább a gazdasági lehetőségeket, mintsem a valós igényeket tükrözik.) Ha a kilincsek, szerelvények rövid idő alatt tönkremennek, a szigetelések átáznak, nyilván egyszerűbb azt a látszatot kelteni, hogy mindez a tervezők rossz munkájának eredménye, mintsem egyértelműen rögzíteni, hogy iparunk, amely egyes területeken a világszínvonalon áll vagy éppen annak is élvonalában haladó termékeket állít elő, 10–15 év alatt sem tudta, de sokkal inkább nem volt hajlandó ezeket a látszólag nem nagy, de valójában mégiscsak lényeges műszaki problémákat megoldani. Az előrelátás a gazdasági kényszer szorító légkörében könnyen minősülhet irreális álmódozásnak, a szubjektivizmus, akdatologatás, a koncepció nélküli „beruházgatás” — (mert ilyen is akad!) — ellen hadakozó tervezőre könnyen ráakasztják az „akadékoskodó” jelzőt. Mindezt azért szükséges itt megemlíteni, mert ezek a körülmények gyakran jelentős mértékben közrejátszanak abban, hogy közvéleményünk az építészettel kapcsolatban olyan téves nézeteket vall, mint az a gyakran febukkanó vélemény, hogy „az építészet az, amitől a házak drágák”. Szerencsére ellenpéldát is lehet idézni. Abban, hogy a poros, deprimáló hatású Salgótarjánból nagyvonalú, korszerű város lesz egy évtizeden belül, a döntő szerepet az játszotta, hogy a tehetséges, nagyvonalú tervezők bátor és koncepciózus tanácsi és pártvezetéssel, a jövőben hinni tudó és áldozatkész lakossággal találkozottak.

Bármiként is van, az alapkérdést nem lehet megkerülni. Az épületek, települések kikerülhetetlenül visszahatnak az őket végső soron létrehozó társadalomra, és ezáltal közvetlenül és közvetve formálják, alakítják a társadalom tudatát. Az építészeti hatalmas potenciális tudatformáló energiát képvisel, amiről a mi társadalmunk sem mondhat le. Ennek az energiának a hasznosítása csak úgy lehetséges, ha a társadalom bátran és fenntartás nélkül vállalja saját szülöttjét, és felkészül az építészet munkája nyomán létrejövő értékek befogadására. Szükséges és elengedhetetlen, hogy az építészeti kultúrára, a környezettel szembeni igényességre való nevelés a kulturális forradalom integráns részévé váljon. Enélkül nem csak a társadalom veszti el az önmaga kifejezésének legmonumentálisabb kifejezőeszközét, hanem az építészeti is előbb-utóbb szükségszerűen hanyatlak vissza a szürke közepszerűségbe.